

MASÁT ANDRÁS

Nemzeti romantikus pozíciók transzformációi a 20. század utolsó harmadában: a maoizmus, a tanárok és a kulturális örökség efemer helyiértékei Norvégiában

Különös jelenségnek lehetünk tanúi a 20. század utolsó harmadában a norvég irodalomban: az előző század irodalmának romantikus pozíciói tűnnek fel a maoizmus irodalmi recepciójában, de még inkább az azt követő, ironikus-nosztalgikus visszaemlékezésekben. Utóbbiak közül kiemelkednek Dag Solstad (1941–) az irodalmi közbeszédben is kitüntetett helyet elfoglaló regényei, nem utolsósorban a tanár vagy professzor alakjával. Míg a 19. században az iskolamester közszereplőként kap fontos szerepet (lásd lejjebb), az említett regényekben ők már magányos főszereplők. Mind a 19., mind pedig a 20. században mindegyikük – foglalkozásuknál fogva – a műveltségismény, illetve a műveltségi elvárások, egyben pedig a nemzeti kultúra mindenkor kánonját, illetve paradigmaváltásait jelzik. Az alábbiakban a romantikus pozíciók majd 130-140 évet átugró összecsengésének helyeit és a tanárszereplők kapcsán a nemzeti műveltség tartalmának ironikus-nosztalgikus megkérdőjelezését kívánjuk röviden körvonalazni.

Norvég romantika a 19. században: nemzetépítés és művelődés

A norvég romantika Dániához és Svédországhoz képest fáziskéséssel bontakozik ki. Kezdetben elsősorban a német romantika közvetlen hatását tükröző dán impulzusok érvényesülnek a még sokáig nagyon szoros dán–norvég irodalmi kommunikációs hálóban, egyfajta másodlagos recepcióként. A napóleoni háborúkat követően aztán mindhárom skandináv ország geopolitikai helyzete lényegesen megváltozik és a nemzeti identitás, az új vagy másfajta ország önmegjelenítése során az univerzális romantika recepciója mindinkább *nemzeti* irányultságúvá válik. Különösen áll ez Norvégiára. Az országot 1814-ben majd 400 éves dán fennhatóság után most Svédországhoz csatolják. Az új perszónálunióban Norvégia azonban a korábbinál nagyobb önrendelkezéssel bír, és még 1814-ben – egy pár hónapos függetlenség „kegyelmi idejében” – alkotmányt fogad el egy összehívott nemzeti országgyűlés. Így lesz az ún. *nemzetépítés* országos program, mobilizálási stratégia, egyfelől az ún. uniós korszak politikai/hatalmi konstellációja,

másfelől a dán kulturális tradíciók és irodalmi infrastruktúrájához való kötődés közötti mozgástérben; gazdasági értelemben, és még erőteljesebben vagy érzékelhetőbben szellemi-kulturális értelemben. Az „új” állam önértelmezését kellett egy megváltozott, azaz lényegében még üres, szimbolikus térben megjeleníteni. Ebben a folyamatban a történetírásnak és az irodalmi platformoknak lesz kitüntetett szerepük: „kitalálni”, azaz konstruálni és rekonstruálni kellett a nemzeti önállóság útját a múltban, és pedig a szuverén nemzeti lét egyfajta legitimitációjaként; a jelenben pedig a nemzet-képzeteket az irodalmi közbeszédben is valamiképp megjelentetni. A nemzeti nyelv kérdése kapcsán középpontba kerül az irodalom funkciója, társadalmi szerepe, egyáltalán: a nemzeti kulturális örökség mibenléte (nagyon leegyszerűsítve: a dán–norvég közös múltban mennyi és mi tekinthető a norvég/nemzeti részarányának). Mindez a „saját” és az „idegenség” szűrőjén keresztül, ideológiai, tartalmi és gyakorlati szinten egyaránt jelentkezik. A nemzeti stratégiák dilemmáktól többszörösen tagolt közegében hamarosan előtérbe kerül egy (látszólagos) ellentétpár: nemzet (nasjon) vs. műveltség (dannelse), amely sok vonatkozásban a magyarországi haza és/vagy haladás dilemmára emlékeztet. Norvégiában (is) minden közéleti résztvevő nemzeti érdekeket akar képviselni, ugyanakkor annak szükségességét is látja, hogy a nemzet/ország fejlődése átfogó művelődési programokat igényel, a lakosság túlnyomó részét kitevő parasztság felemelése, a polgári művelődés és eszmények felé való orientálódása elengedhetetlen. Így válik a norvég romantika kimondottan kétarcúvá: míg az egyik oldalon a „saját” nemzeti irodalom artikulálódása, az „igazi” norvég identitás felfedezése és feltárása a cél, a másik oldalon a polgári műveltség és etika közvetítése áll a középpontban. Mindkét oldalon azonban olyan irodalmi intenciókkal, melyek a romantikus pozíciók mellett a felvilágosodás jegyeit hordozó, didaktikus nevelő, felemelő célzatú népnevelő próza-struktúrákat is igényelnek, illetve azokat konzerválják. Így születnek meg az ún. népfelvilágosító írások (opplysningsskrifter). Itt viszont egy – a szakirodalomban is kevésbé figyelembe vett – körülményt kell tekintetbe venni: ez az ún. népfelvilágosítás (folkeopplysning) Norvégiában – és általában Skandináviában – nem (csak) az európai felvilágosodás eszmerendszerére vezethető vissza, hanem (sokkal) inkább a dán Grundtvig (1783–1872) írói, teológiai, népművelői és nyelvművelői tevékenységére, amely során a nemzeti gondolat iránt elkötelezett, romantikus pozíciókat felmutató, rendkívül sokoldalú személyiség életművében a „népiség” (folkelighed) fogalmát hirdeti meg. Konceptiója az anyanyelvre épülő, élőszóban történő olyasfajta „felvilágosítást” vagy inkább nevelést jelöl, mely a közösséget úgy tudja megszólítani, hogy az az embert és annak szellemi kiteljesedését, szabadságát és az igazi kereszténységet szolgálja, az egyházi dogmák primátusával szemben. Az anyanyelvre, a „nép hangjára” való tudományos és népnevelői figyelme persze nála is Herderre vezethető vissza. Norvégiában a „népiség” követelménye mindkét irányzatban fontos szerepet kap, de más tartalmat jelöl: A nemzeti oldalon nyilvánvalóan a nép nyelve, a népköltészet

feltárásával, néprajzi érdeklődéssel, a másik (polgári) oldalon pedig a nép felé való fordulás elsősorban felvilágosító-nevelő irodalmi tevékenységet jelent. Norvégiában 1851-ben alakul meg a *Selskabet for Folkeopplysningens Fremme* [Társaság a népfelvilágosítás elősegítésére]; ez a társaság folyóiratot ad ki *Folkevennen* [A nép barátja] címmel; főszerkesztője, Ole Vig a nyelvreformer Knud Knudsennel együtt egy másik folyóiratot is beindít *Den norske Folkeskole* [A norvég népiskola] címmel, mely a grundtvigi iskolareformok hazai adaptálását és egy új tanítói réteg kialakulását döntő mértékben segíti. A tanítók tehát – az evangélikus-lutheránus egyház tiszteletesei, egyben hivatalnokai mellett – rendkívül fontos szerepet töltenek be egyrészt a polgári, dános-európai művelődés-eszmény(ek) gyakorlati közvetítésében, az erre vonatkozó közbeszéd alakításában, másrészt a helyi kulturális tradíciók, így mindenekelőtt a népköltészet regionális nyomainak felkutatásában és közreadásában; abban a paradigmaváltó folyamatban, melynek során az orálishan tradált nemzeti örökség írottba rögzül(het).

A norvég romantika említett kétarcúsága tükröződik abban, hogy a *romantikus* irodalom központi alakja, a lírikus Wergeland prózájában ún. *felvilágosító* írásokat találunk. Sorozatot ad ki: 1830–39-ig *For Almuen* [A köznép számára] címmel, 1839–45 között pedig *For Arbeidsklassen* [A dolgozó nép számára] címmel, melyekben példabeszédek találhatóak, tanító célzatú erkölcsös intelmek, sőt/és a mindennapi élethez konkrét gyakorlati útmutatások társaságában. Ezek közül több úgymond egy tanítómester hátrahagyott írásait közli. (Wergeland itt a romantika ún. Herausgeberfiktion fogását alkalmazza.) Így egy példaképpül szolgáló tanítómester bölcs szövegei, példaszövegei, példázatai intik az olvasót erkölcsös életre, szorgalmas munkára, gyakran már elbeszélés vagy novella, másszor viszont gyakorlati tanácsok formájában.

Asbjørnsen nagy hatású népmonda-feldolgozásaiban aztán egy helyütt már felbukkan az írott irodalmat, a klasszikus görög-római műveltséget közvetítő, de a népi fantázia, a trollok és hulterek világában nevetségessé váló falusi tanító is,¹ jelezve egy másfajta kulturális közeg elvárásait.

Romantika-reminiszcenciák és transzformációk a maoizmus és az arra való visszatekintés regényeiben: az „egyidejűség” lehetetlensége, a tanári szerep és a műveltség társadalmi fenntarthatósága

130-140 évvel később az 1968-as generáció, a szociáldemokrata jóléti állam első haszonélvezője, az ún. „desszert”-generáció íróinak egy csoportja egy ellentmondásokkal teli folyamatban igyekszik behozni a nemzeti irodalomnak az európai

¹Lásd ASBJØRNSEN (1848). Erről bővebben lásd MASÁT 1996.

irodalmakhoz képest egyértelmű fáziskésését. Nem ok nélkül érzik úgy, hogy kerületi bajnokság helyett végre a nemzetközi kultúra részeseivé kívánnak lenni, mint ahogy egyikőjük, Tor Obrestad írja visszaemlékezésében,² és a *Profil* című diáklap köré szerveződő generáció valóban modernizálni akar. A modernizmus kései recepciója sokuknál azonban nemsokára a maoista eszmevilág importálásába fordul a Norvégiában egy nem lebecsülhető – sok vonatkozásban hangadó – értelmiségi csoport tevékenysége nyomán. A közép-európai szemmel nézve meghökkentő ideológiai irányultság (és persze naivitás!) a megjelent művekben a norvég szociáldemokrácia helyett/után egy másfajta elvtársi közösségen alapuló társadalom utópisztikus lehetőségeit kívánja az irodalomban is megjeleníteni. Az új társadalmi eszmény didaktikus, úgymond „népfelvilágosító” irodalmat implikál. Ebben a folyamatban több közös pont mutatkozik a 19. századi romantikus pozíciókkal. Az európai modernizmus kései és félig sikerült recepciója után a maoista művek mindenekelőtt egyfajta „romantikus” elvágyódást jeleznek a jelen szociáldemokrata valóságából. A szociáldemokrácia intellektuális és individuális, de általuk mindinkább légüresnek érzett szabadsága a szürke jelen egyfajta provinciális és főképp idejétmúlt, diszfunkcionális értékrendjeként jelenik meg. Igazi, alulról jövő „népi” mozgalmat akarnak indukálni (és provokálni). Így fordul a perspektíva idegen, (szükségszerűen) távoli közösségi társadalmi formák felé. A példaképnek tekintett Kína és Albánia (!) bevonásával felerősödik az „idegenség”, egyfajta egzotikum iránti vonzódás. A norvég „népet” akarják megszólítani, és ezáltal fokozatosan kialakul itt is egy „felvilágosító”, népnevelő irodalom, példázatokkal és gyakorlati útmutatásokkal, például hogyan zajlik egy sztrájk, és hogyan kell megszervezni (Tor OBRESTAD: *Sauda! Streik!* [Sauda! Sztrájk!] 1972), vagy hogy egy Albániában tett út után miként lesz egy munkából elkötelezett maoista (Espen HAAVARDSHOLM: *Historiens kraftlinjer* [A történelem erővonalai] 1975). Ebben a kívánt folyamatban a romantikus hős individualizmusának a feladása, a közösségért és a közösségben való élés jeleníti meg a jövő aktuális értékeit. Ugyanakkor ez paradox módon egyben egy újfajta individualizációt is jelent, mint később, a visszatekintés irodalmában ez meg is jelenik: ott majd éppen e miatt a szándék miatt válhatnak aztán magányos, romantikus egyéniségekké a korábbi maoista szereplők. Tehát több vonatkozásban is a romantika egyes jelenségeihez hasonlítható folyamatról van szó, a „nép” (értsd munkásosztály) középpontba állításával, amelyben a jelenlegi nemzeti állapotból, a „saját”-ból való elvágyódás a központi motívum. A jövőbe néző perspektíva pedig „idegen”, egzotikus értékek vállalását tünteti fel kívánatosnak.

² „Vi forsøkte å plassere Norge i verda. Vi forandra måla frå å vere ein kretsmesterskap til å bli ein del av den internasjonale kulturen, målestaven vart internasjonalt Vi var medviten om at vi hadde røter og heldt fast ved lokale og nasjonale særdrag” (OBRESTAD 1986, 31).

A radikális, didaktikus műveket aztán követik a kijózanodás, a visszatekintés regényei. A korszak máig egyik legtehetségesebb írójának,³ Dag Solstadnak ezen regényei látszólag egyszerű elbeszélések, illetve monológok. A szabad függő beszéd mesteri felhasználásával (gondoljunk a schlegeli ironikus szubjektum nyelvhasználatára!) aztán egy olyan összetett, egyszerre nosztalgikus, patetikus és – főképp – ironikus elbeszélői perspektíva érvényesül, melyben a látszólag objektív (ön)elbeszélő a racionális argumentatív struktúrákat egyszerre jelentet(het)i meg az ezeket tagadó többnyire emocionális reakciókkal. Az így létrejövő, közelséget és távolságtartást egyaránt hordozó szövegstruktúrák megannyi romantikus pozíció újraeledésének, modern transzformációjának lehetőségeit mutatják.

Solstad nagy hatású visszatekintő regényeiben feltűnő a tanárok, majd egy egyetemi professzor főhősként való szerepeltetése, akik különböző módon konfrontálódnak a szociáldemokrata valósággal, főképp a szociáldemokrata ifjúsággal. A 19. századi romantikus irodalom tanárszereplői a felvilágosító írásokban kaptak szerepet, majd a népmonda-feldolgozások keretelbeszéléseiben jelezték a korszak műveltségi elvárásaiban bekövetkező paradigmaváltást (lásd fent). Az 1980-as, 90-es években írt Solstad-regényekben a tanárfőszereplők már nem találják a kapcsolatot a diáksággal. Mostani kommunikációképtelenségük nem (csak) életkorukból fakad, nem egyszerűen generációs problémáról van szó: nem találják az ifjúságban az őket egykor – és bennük máig ható/élő – érdeklődést sem szakmájuk tárgya/tartalma (mindannyian irodalomtanárok vagy történészek), sem pedig az őket körülvevő társadalom iránt. Társadalmi felelősségérzet melletti szenvedélyes elkötelezettségük és tanári szerepük egyaránt – a romantikus iróniát folyamatosan felmutató – konfrontatív szituációkba sodorja őket, éppen a kortárs társadalom elvben leginkább fogékony részével. Így mindegyikőjük sorsa egy elidegenedett és diszfunkcionális individualizáció szükségszerűen tragikus ívét mutatja. Nem életkoruk, hanem annak a tanári szerepnek az ellehetetlenedése kerül középpontba, amely őket annak idején erre a pályára vonzotta. Így fokozatosan előtérbe kerül a jelenkori szociáldemokrata társadalomban a korszerű műveltség mibenléte, egyben konfliktusa is. Mindinkább az lesz az alapkérdés, hogy vajon a műveltség tartalma változott-e meg, vagy/és a szereplőkkel együtt a műveltség-*közvetítés* nyilvános tere is?

³Dag Solstad már 1989-ben elnyerte az Északi Tanács irodalmi díját, három ízben a Norvég Kritiszokusok Irodalmi díját, a nagy presztízsű ún. Brage-díjat két ízben, valamint számos más díj mellett az Aschehoug-díjat.

Műveltség mint a romantika költészete?

Solstad *Gymnaslaerer Pedersens beretning om den store politiske vekkelsen som har hjemsoekt vårt land* (1982)⁴; Pedersen gimnáziumi tanár beszámolója az országunkban kísértő nagy politikai ébredésről) című regényében Knut Pedersen történelemtanár, lektor számol be elmúlt maoista éveiről. Ő a desszert-generáció tipikus képviselője: a norvég jóléti államról szőtt és megvalósult nemzeti álom első generációs ifjúságának megtestesítője. De nem talál a szociáldemokrata társadalom jól elrendezett kényelmében és szabadságában magának megfelelő tevékenységet, elidegenedve és magányosan él: „Jeg kjente meg ubrukt, men jeg var ingen revolusjonær, men en ubrukt sosialdemokrat” ([„Felhasználatlannak éreztem magam, de nem felhasználatlan forradalmárnak, hanem felhasználatlan szociáldemokratának”]⁵ (SOLSTAD 1985, 18). Végül is egy maoista csoporthoz csatlakozik, és feladva identitását egy munkástól akar eszmetörténetet tanulni, miközben Eivind elvtársként ír lelkesítő cikkeket. Mégsem megy olyan messzire, mint barátja, Nina, aki orvosi hivatását feladva egy gyárba megy, hogy munkásnőként élhessen (az ő önfeladása aztán öngyilkossággal végződik). Tíz évvel később már kiábrándulva és a maoizmus tünékeny varázsától megszabadulva Pedersen visszatér munkahelyére, és azt tapasztalja, hogy a jelen ifjúsága eszmék és ideálok nélkül, mindenfajta elkötelezettségtől távol tartva magát éli életét. Ő mint tanár, kicsinyes bosszút áll: a dános norvégot beszélő városi tanulóktól megköveteli a „népi” dialektusok (a „nép” nyelve) használatát, de más eredményt nemigen tud felmutatni. Mindazonáltal úgy zárja beszámolóját, melyben már iróniával tekint vissza maoista korszákára, hogy mégiscsak büszke arra, hogy más volt, mint az átlag, és most sem akar a többiekhez hasonló fehér ember lenni, hanem művelt ember. A romantika ráció, illetve érzelm közti sajátos ellentéte, a romantikus irónia paradoxonra épülő egyik forrása csendül fel, amikor érzelmi attitűd és a racionális szerep egymástól elválaszthatatlanul ütközik a gimnáziumi tanár alakjában. Pedersen már óv egy maoista-kommunista párttól, de a valami melletti elkötelezettség lesz a döntő számára, ez pedig olyan elitér intellektuális státuszt feltételez, amely a műveltségből táplálkozik. Egyéniségét tehát épp a (most már csak mellékesen maoista) közösség iránti valamikori elkötelezettségében véli megtalálni, ennek megőrzése ma már viszont csak műveltsége és történelmi tapasztalata alapján lehetséges. Valamikori kontaktusa a „néppel”, pontosabban csak az annak vélt, ideológiailag elszigetelt kis közösséggel elveszett, az új generáció pedig már nem kíváncsi a tanár által közvetített tudásra, a kulturális örökségre. Így a tanár újra a „forradal-

⁴ Első kiadás 1982, a bibliográfiában is megadott, idézett kiadás 1985-ből származik.

⁵ A fordított címek, szövegrészek *A mellékszereplő pillanata* című magyarul is megjelent regény kivételével M. A. fordításai, melyekben szépirodalmi igények mellőzésével a pontosságra törekedünk.

mi tüzet” érzi, amikor úgymond a társadalom arra kiképzett képviselőjeként a jól fészült és közönyös ifjúságnak már nem tudja műveltségét átadni. A műveltség megtartása lenne tehát az út a múlt elveszett, romantikus univerzális egységéhez? A műveltség töltene tehát be azt a szerepet, melyet a romantikában még a költészet? A tanár pedig a romantikus költő modern utóda lenne, aki visszasírja az elveszett egységet, de a jelenkorban ismét magára marad, és így válhat a romantikus személyiség modern változatának megtestesítőjévé?

Az outsider pozíció áthidalhatatlansága: *Roman 1987* [Regény 1987]

Itt is egy visszatekintésről van szó, szintén egy történelemtanárról. Fjord egy főiskolán lesz lektor, amikor rájön arra, hogy képzettsége nem elegendő a jelen számára, és úgymond kínai parasztokhoz megy tanulni: „Jeg var en norsk høyskolelektor i historie, godt over 30 år, som nå hadde gått i lære hos kinesiske bønder. Mente jeg virkelig at de var meg overlegne i kunnskap? Ja, jeg mente det. Det kan synes helt ubegripelig nå...” ([„Norvég felsőiskolai történelemszakos tanár voltam, jóval a 30 felett és tanulni mentem a kínai parasztokhoz. Valóban azt gondoltam, hogy ők többet tudnak? Igen, azt gondoltam. Teljesen érthetetlennek tűnhet ez most...”] SOLSTAD 1987, 269).

A népfelvilágosítás új értelmezést kap: ahogy az előző regény múltbeli visszapillantásában, itt is felcserélődik a tanár–diák viszony. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy nemsokára gyári munkásnak áll. Amikor maoista tevékenysége után visszatér volt munkahelyére, a főiskolára, már csak segédtanítóként kap állást. Őt is meglepetésként éri, hogy a hallgatók teljesen közönyösek személye irányában, pedig ismerik történetét, és nem is érdekli őket az, hogy ő annak idején értük is úgymond a jövő életfeltételeit akarta megváltoztatni.⁶ Előadásait minden elkötelezettség nélkül hallgatják meg. Viszonya egy hallgatónővel házasságban végződik, és így mint tanár nem, de mint férfi végül is kapcsolatot teremt az ifjúsággal és egyben jelen társadalmával, de csak a privát szférában. Csakhogy hiába az egyé-

⁶ „De kjente godt til min private historie, men det som virkelig forbausa meg, var at de trakk på skuldra av den. At jeg hadde ødelagt mine karrieremuligheter til fordel for en stor idé, som krevde å bli virkeliggjort, forsøkte å se på med overbærenhet. At jeg hadde vært en av dem som virkelig hadde forsøkt å sprengde de betingelsene som var gitt for våre liv, imponerte dem ikke” (SOLSTAD 1987, 329). „Deres likegyldighet og overbærenhet trua med å tilintetgjøre meg” (SOLSTAD 1987, 230). „Ismerték magán-történetemet, de ami tényleg meglepett, hogy csak a vállukat vonták meg. Arra, hogy én tönkretettem karrieremet egy nagy eszmét követve, mely megvalósításra sarkallt, próbáltak elnézően tekinteni. Az, hogy egyike voltam azoknak, akik valóban megpróbálták életünk adott feltételeit felrobbantani, nem imponált nekik.” – „Közönyösségük és elnézésük azzal fenyegetett, hogy tönkremegyek benne.”

ni (átlag)boldogság; a ház, fűnyírás, gyermekáldás és a napi személytelen tanítás perspektívája nem adja meg neki azt az életérzést, ami korábban elégedettséggel és büszkeséggel töltötte el. Állandósult rezignációját próbálja, de nem tudja legyőzni, marad az elvágyódás, a belső magányosság.

A társadalomból való „kiesés” és az irodalom poézisa:
Genanse og verdighet (1994 [A mellékszereplő pillanata, Bp. 2004])⁷

Itt egy középkorú gimnáziumi tanárral találkozunk, azonban Elias Rukla maoista korszakáról már nem tudunk, feltehetően nem is volt ilyen terhelt múltja. Nem történelmet, hanem norvég irodalmat tanít, és ő már tudván tudja, hogy a klasszikus (nemzeti) irodalom tanítása diákjai számára unalmas. Sőt, bizonyos mértékig ez még szórakoztatja is:

Igen, mulattatta, hogy órája unatja a tanulókat, és azt gondolta: Bizony, bizony, ilyen az élet, egy civilizált ország felsőbb iskolájában a tanítás ilyen, és ilyen is marad... Képzjük csak el, ha úgy lenne, hogy a kulturális örökség óriási lelkesedést váltana ki a felnövekvő nemzedék körében, ha minden cseppjét mohón szívniák magukba, mert az magába foglalja az összes kérdést és választ, ami után ők titokban kutatnak... (SOLSTAD 2004, 19).⁸

A szituáció tehát abszurd, az érzelmi és racionális reflexiók, a naivitás és távolságtartás egyidejű kontrasztív megjelenése folyamatosan a romantikus ironia struktúráit idézi. Túl vagyunk a rezignáción az elsőnek említett regényből, a privát szférán keresztüli „megoldás” a másodikból pedig fel sem merül. A végső lökést a helyzet ellehetetlenítéséhez itt az adja meg, hogy Rukla irodalomóráján próbálja Henrik Ibsen *Vadkacsájában* Dr. Relling szerepét újraértelmezni, tehát valami újat és személyeset akar diákjainak adni. Mondanivalója közben azonban kicsengetnek, és a diákok szó nélkül, érzelemmentesen faképnél hagyják. Ez után a megaláztatás után – látszatra az iskolaudvaron még egy esernyővel való ügyefogyott hadakozás követte dühkitörés után – tanári pályáját feladja; már régóta

⁷ Ez az egyetlen magyarul is megjelent Solstad-regény Kertész Judit fordításában, ezért magyarul idézünk, és lábjegyzetben adjuk meg az eredeti szöveget.

⁸ „Ja han hadde moret seg over at hans undervisning kjedet elevene, og tenkt: Ja, ja, slik er livet, slik er det, og skal være, å undervise i den høyere skolen i et sivilisert land. For man kunne jo bare tenke seg den motsatte tanken, så skjønte man fort hvor umulig det ville ha vært hvis det ikke hadde vært slik som det faktisk var. Tenk, hvis det hadde forholdt seg slik at kulturarven vakte en enorm begeistring hos den oppvoksende slekt, slik at de slukte den grådige, fordi det var både spørsmålene og svarene på det de i hemmelighet hadde båret på, en for så vidt vakker tanke” (SOLSTAD 1994, 17).

érzi ugyanis azt, hogy műveltsége semmire nem jó, a diákokat nem érdekli mondanivalója, a közmédia sem kérdezi meg őt és a hozzá hasonlókat véleményükről az őket továbbra is érdeklő társadalmi kérdésekben. Sem a tanári karban, sem a közéletben és otthon feleségével sem tud intellektuális kapcsolatot létesíteni. Úgy érzi, „kiesett a társadalomból és kész” (SOLSTAD 2004, 158),⁹ ő már nem a jelen társadalmában él. Úgy látja, hogy nem a mai kornak megfelelő tudást és műveltséget közvetített mint tanár, pedig mint magát társadalmi elkötelezettségű embernek nevező személyiségnek kezdettől fogva ez volt legfőbb kívánsága. Úgy látja, hogy nem tud a kornak megfelelő tanári személyiséget képviselni. A jelennel való „egyidejűség” lehetetlensége az ő számára is nyilvánvalóvá válik: a tanár mint a nemzeti kultúra és műveltség, illetve a nemzeti kulturális kánon letéteményese nem működik, diszfunkcionális. Az ötvenes éveiben járó Rukla aztán úgy él tovább, hogy a klasszikus – európai – irodalomba menekül, és leginkább Thomas Mann egyik művében szeretne mellék- vagy főszereplő lenni, hogy legalább így maradjon meg a kapcsolata az irodalommal, és megőrizhesse identitását. Ez az ő útja az irodalmon keresztül önmagához, az *irodalom mint a romantikus poézis (sőt a schlegeli értelemben a poézis poézisának) funkciójának újraélése*. Ez az út azonban máshová már nem vezet: sem a fiatalsághoz, sem (volt) diákjaihoz; a közülethez is már megszűnt a kapcsolata, és ahogy a regény utolsó mondata összefoglalja: „Rettenetes, de nincs visszaút” (SOLSTAD 2004, 158).¹⁰

Az „egyidejűség” és az egyéni szabadság ellehetetlenülése:
Professor Andersens natt (1996, Andersen professzor éjszakája)

A címszereplő itt már egyetemi tanár, elismert Ibsen-kutató. Rukla gimnáziumi tanár is Ibsennel foglalkozik, a *Roman 1987*-ben pedig Fjord a nemzeti irodalom 16. századi központi alakjáról, Absalon Pederssøn Beyerről írja szakdolgozatát: tehát mindannyian a nemzeti kulturális örökség avatott közvetítői. Andersen is a 68-as generáció képviselője, de maoista múlt nélkül. Ő is outsider kezdettől fogva, belső békéje, egyéni szabadsága társadalmi távolságtartást, az irodalomba való bezárkózást jelent. Az ő végleges kihullása a társadalomból azonban már metafizikai keretekben történik. Karácsony estéjén ugyanis a szemközti házban egy gyilkosságot vél látni. A rendőrség értesítése helyett tétovázik, és ez a bénultság, a tett elől való menekülés analízisekhez szokott tudatát önelemzésre sarkallja. Ő az előzetes szereplőkhöz képest még inkább az irodalom világában él, és az irodalmon keresztül akarja korát megérteni. A korrallal való „egyidejűség” iránti vágy és annak lehetetlensége itt is vezérmotívumként bontakozik ki. De a professzor egyrészt

⁹ „Falt ut av samfunnet rett og slett” (SOLSTAD 1994, 143).

¹⁰ „Det er forferdelig, men det er ingen vei tilbake” (uo).

nem érti igazán korának irodalmát, ezért fordul a klasszikus irodalom, Ibsen felé, másrészt pedig már ő sem tudja átélni a katarzist¹¹ egy Ibsen- dráma olvasásakor. Ha viszont a legkompetensebb olvasó sem tudja a kívánt/elvárt hatást önmagán tapasztalni, akkor a nemzeti irodalmi kánon, a kulturális örökség sem tudja az időt legyőzni, azaz a kulturális emlékezet és értékrendszer időben behatárolt. Így válik Andersen professzor számára kétségessé foglalkozása¹² és egyáltalán egy időkorlátok nélküli autentikus műveltség-transzfer, örökség-gondozás kivitelezhetősége. Az irodalom csak pro forma éli túl saját idejét, állapítja meg:

Han var redd for framtida. Sin egen framtid, som professor i litteratur. Litteraturen overlever ikke, slik som vi har trodd. Det er bare proforma den overlever ... All begeistring er samtidig, og i vår tid er det kommersialismens makeløse evne til å skape begeistring og røre ved massenes hjerter som er samtidigheten (SOLSTAD 1996, 70).

Félt a jövőtől. A saját jövőjétől, mint az irodalom professzora. Az irodalom nem marad fenn, mint ahogy hittük. Csak pro forma marad fenn... Minden lelkesedés csak egyidejű, (a jelenben él), és jelenünkben a kommercializmusnak van meg az a példátlan képessége, hogy lelkesedést hozzon létre, és a tömegek szívét elérje: ez az egyidejűség.

De itt már többről van szó: nemcsak a művészet és irodalom által közvetített kulturális értékek mulandók, és nemcsak a közvetítésük lesz már lehetetlen és időben nem folytatható, hanem a keresztény rend is alapvető értékvesztést szenved el: nem véletlenül történik a feltételezett gyilkosság karácsonykor. A valószínűsíthető büntény és annak reakció-nélkülisége is mulandónak és következmények nélkülinek mutatkozik; ezzel az öröklött hagyományos etika értékrendszere is összeomlik. Andersen hol töprengő, hol kétségbeesett kételkedéseiben világossá válik, hogy az intellektuel könyvekre alapozott tudása és műveltsége, végső soron *szubjektív szabadsága* céltalan és negatív: önreflexív cselekvésképtelenséget eredményez, és már nem alkalmas a valóságos világ problémáinak megértésére/megoldására. A tradicionális műveltség-modell/eszmény tűnik így a semmibe. A nemzeti műveltség kitüntetett hordozója, potenciálisan a legkompetensebb közvetítője pedig nemcsak anakronisztikussá, hanem „használatatlanná” válik – erkölcsi értelemben is.

¹¹ Solstad megrendülésről, „rystelse”-ről és nem katarziszról beszél; Ibsen ún. szimbolikus drámái az életmű utolsó szakaszában ezt már nem is implikálják, tragikomédia és elégikus monodráma stb. határán mozogva.

¹² „Jeg tviler, jeg tviler så forferdelig på min egen funksjon i denne tid, som jeg jo ikke kan utstå lenger” (SOLSTAD 1996, 72). „Kételkedem, szörnyen kételkedem a funkciómban korunkban, melyet már nem tudok elviselni.”

Romantika „reloaded”: a 19. századi romantika poézisének, íróniájának és a romantikus költői egyéniségnek modern transzformációi

Láttuk a 19. századi norvég romantika felvilágosító írásaiban, majd a mondafel-dolgozásokban a tanító változó szerepét. Mig az előzőekben a tanár fontos műveltségi és etikai szabályokat, útmutatókat fogalmaz meg, a mondagyűjtemény tanítója már könnyen nevetségessé válhat az orális kultúra szereplői számára, akik az élő nemzeti kultúrát képviselik a görög–római, írott irodalom képviselőjével szemben. Az 1970-es években a maoista mozgalom irodalmában a szereplők egy, a szociáldemokráciától eltérő, annál szorosabbnak vélt társadalmi elkötelezettség és szolidaritás földrajzilag is távoli (többek között épp ezért csábító) modellje felé fordulnak. Így születnek a sok vonatkozásban a 19. századi felvilágosító írásokhoz hasonlítható prózai szövegek. A távoli, egzotikus társadalmi modell iránti affinitás a romantikus elvágyódás modern változataként pedig a nemzeti értékekből való kilépést és egyben a hagyományos – nemzeti – műveltségről való lemondást is implikálta.

A mozgalom társadalmi és irodalmi lecsengésekor megjelenő és még az előző századvég előtt megjelenő prózában, elsősorban Dag Solstad regényeiben ismét megjelenik a tanár. Most megint a nemzeti történelmi és kulturális emlékezet potenciális közvetítője és őrzője, tulajdonképpen ugyanolyan indíttatásokkal, mint a maoista korszak előtt. Bár az akkori ideológiából kiábrándultak, korábbi tanári szerepvállalásuknak és társadalmi elkötelezettségüknek megfelelően ismét át akarják adni diákjaiknak műveltségbeli tudásukat és – a közelmúltban megszerzett – történelmi tapasztalataikat. Korábban mindegyikük sorsa elvágyódással, társadalmi elkötelezettség iránti tettvágygal indult, de ebből fakadó magányosságukat egy távoli, mesterséges, *idegen* ideológiára épülő közösségi eszményben próbálták feloldani: a szociáldemokrácia légyeresnek érzett individuális szabadságából kilépve egy egalizáló utópisztikus, antiindividualista társadalmi eszményt próbáltak megérteni és elsajátítani. Mint láttuk, megfordult a hagyományos tanár–diák viszony (hiszen a „néptől” akar az értelmiségi tanulni), ezzel egyben egy újfajta, sajátos „romantikus” individualizáció lehetősége nyílt meg a „népiség” és a fordított identitás (lásd tanár–diák viszony) bűvkörében. Visszatérve ebből a szellemi-ideológiai – és nem utolsósorban kulturális – kalandból, tékozló fiúként visszafogadja őket a „saját”, a szociáldemokrata társadalom. De bármennyire is szeretnék, nem tudják betölteni az áhított tanári szerepet: jelenlegi diákjaik nem mutatnak különösebb érdeklődést sem hagyományos műveltség-közvetítő, azaz tanári szerepük, sem pedig történelmi tapasztalataik iránt. Így kerül ismét előtérbe a romantikus elvágyódásra emlékeztető nosztalgia, mely immáron az „elveszett” korszakkal és generációval kapcsolatos reminiszcenciákból táplálkozik. Újra elidegenedett, magányos egyénekként élnek, akik viszont többnyire büszkén tekintenek vissza a közelmúltban vállalt, az akkori kulturális és magatartásformáktól eltérő, elkötelezett (ezért egyéni) tevékenységükre, és így most ismét az individualizáció modern újraélésének élményét mondhatják

magukénak. De ez az élmény folyamatosan *a romantikus ironia struktúráira* épül, és így ezekben meg is kérdőjeleződik. Elsősorban a schlegeli paradoxon, az állítások egyben távolságtartó tagadása, illetve dialektikus összejátszása (lásd „Selbstreflexivität”), az individuális szabadság és a társadalmi lét közti távolság leküzdhetetlensége, az ún. „más” perspektívák, nézőpontok felismerésének szükségessége tűnik a 20. századi szövegekben újraélhetőnek; olyan pozíciók, melyek Szókratész után és óta¹³ Schlegel és – Hegelen keresztül – Kierkegaard írásaiban is más és más elvi háttérrel kapnak. A Solstadhoz úgymond közel álló Kierkegaard¹⁴ számára az ironia nem eszköz a fennálló társadalmi rend megbontására (mint Szókratésznél a kérdések feltevése), hanem életszemlélet, és így ír:

Az ironikus... kilépett korának soraiból, szembeszegül a korával. Az eljövendő rejtve van előle, a háta mögött van, de azt a valóságot, mellyel ellenségesen szembefordult, lerombolja, emészto pillantását felé fordítja... Az ironikus is áldozat... Itt tehát ismét mint végtelen abszolút negatívítás áll előttünk az ironia. Negatívítás, hisz csupán tagad; végtelen, hisz nem csak ezt vagy csak azt a jelenséget tagadja; abszolút, hisz aminek folytán tagad, az valami magasabb, de nincs. Az ironia semmit sem teremt; hisz amit meg kell teremteni, mögötte van (KIERKEGAARD 2004, 266).

Ezek nemcsak Solstad tárgyalt főszereplői, fiktív elbeszélői számára érvényes sorok: az ironikus struktúrák a szövegek alkotója, a szerző személye felé is megközelítési lehetőségeket kínálnak, elsősorban azért, hogy a regények a szerzőjükre is vonatkoztatható szubjektív szabadság áttételes – és ellentmondásos – megélhetőségét kínálják.

E helyütt részletes szövegértelmezés helyett inkább csak a pozíciók rövid ismertetésére nyílt mód, de a fent felvázoltak tükrében is belátható, hogy a szubjektív szabadság, illetve identitás jelenkori lehetőségeinek ábrázolása romantikus pozíciók újraélését eredményezte. A visszatekintő, az 1980-as, 1990-es években írott tanár-regényekben egy kulturális paradigmaváltás is nyilvánvalóvá válik a tanár/professzor társadalmi szerepének megkérdőjelezése kapcsán. Az a kulturális örökség, amelynek közvetítése feladatuk, már anakronisztikus, nincs összhangban a jelennel. A jelen nyilvános terében és a társadalmi közbeszédben ezért már nem tudnak részt venni;

¹³ Kierkegaard erről így ír: „...az ironia fogalma Szókratész révén vonult be a világba” (KIERKEGAARD 2004, 57), majd: „Mindenki tudja, hogy a Szókratész létezéséhez kötődő hagyomány összekapcsolódott az ironia szóval” (KIERKEGAARD 2004, 59). „Az ironia ugyanis a szubjektivitás első és legelvontabb meghatározása. Megmutatja azt a történeti fordulópontot, ahol a szubjektivitás első ízben megjelent és ezzel eljutottunk Szókratészhez” (KIERKEGAARD 2004, 266).

¹⁴ Dag Solstad egy interjúban arról nyilatkozik, hogy Kierkegaard-t közelebbnek érzi magához, mint Ibsent, akivel – mint láttuk – áttételes, regényszereplői életében sokat foglalkozik (VAN DER HAGEN 2013, 399).

nemcsak életkoruk folytán, hanem – elsősorban – azért, mert egy olyan kulturális tér kitágulását tapasztalják, amelyben nincs helye korábbi individuális tulajdonságaiknak, és hiányoznak a felvilágosodás vagy a romantika korának nyilvános terei és kommunikációs csatornái. A tűnőben lévő kulturális értékek iránti érdektelenséget a jelen kommersze táplálja.¹⁵ Így lesz a mitizált maoizmus Odüsszeiáját követően a társadalmi elkötelezettség iránti vágyból örök érvényű intellektuális magatartás. Bár Andersen professzorra már ez sem vonatkozik, de a tárgyalt tanárregényekben az egyén most már csak úgy tudja szabadságát, identitását megőrizni, ha társadalmi elkötelezettsége mellett a hagyományos polgári műveltség-eszményt sem adja fel. Így ragaszkodik Rukla is ezekhez az úgymond anakronisztikus értékekhez, a klasszikus irodalomhoz, számára és sorstársai számára *az irodalom (meg)értése lesz a poézis*, melyben egyfajta modern romantikus egyéniségekként önmagukat még megtalálhatják, újrateregethetik – de a romantika ironikus kontextusában. Ez pedig nem old(hat)ja meg a kultúráközvetítés, a társadalmi közbeszéd általuk tapasztalt deformálódásának alapvető problémáját.

Bibliográfia

- ASBJØRNSEN, Peter Christen (1848), *Høyfjellsbilleder. En søndags-kveld til seters*, in: *Norske Huldreeventyr og Folkesagn, fortalte af P. Chr. Asbjørnsen, Anden Samling*. Christiania.
- HAAVARDSHOLM, Espen (1975), *Historiens kraftlinjer*, Oslo, Gyldendal.
- VAN DER HAGEN, Alf (2013), *Dag Solstad – uskrevne memoarer*, Oslo, Forlaget Oktober.
- KIERKEGAARD, Søren (2004), *Egy még élő ember írásaiból – Az irónia fogalmáról*, ford. Soós Anita, Miszoglád Gábor, Pécs, Jelenkor Kiadó.
- MASÁT, András (1996), *Von Genrebild zu Bauern Erzählung. Korrespondierende Formen der Kurzepik in der norwegischen „Volksliteratur“ um die Mitte des 19. Jahrhunderts*, Budapest, ELTE Germanisztikai Intézet.
- OBRESTAD, Tor (1972), *Sauda! Streik!*, Oslo Forlaget Oktober.
- OBRESTAD, Tor (1986), *Tenningar*, Oslo, Gyldendal.
- SCHLEGEL, Friedrich (2016), *Athenäums-Fragmente/Lyceums-Fragmente/Ideen*, Berlin, Hofenberg.
- SOLSTAD, Dag (1985), *Gymnaslærer Pedersens beretning om den store politiske vekkelsen som har hjemsøkt vårt land*, Oslo, Aschehoug.
- SOLSTAD, Dag (1987), *Roman 1987*, Oslo, Forlaget Oktober.
- SOLSTAD, Dag (1994), *Genanse og verdighet*, Oslo, Forlaget Oktober.
- SOLSTAD, Dag (2004), *A mellékszereplő pillanata*, ford. Kertész Judit, Budapest, Polar Könyvek.
- SOLSTAD, Dag (1996), *Professor Andersens natt*, Oslo, Forlaget Oktober.

¹⁵Lásd például Rukla kimagaslóan tehetséges (marxista) barátjának, Corneliussennek reklam-szakértővé válását a tárgyalt *A mellékszereplő pillanata* című regényben.